

## NAQIL-MAQALLARDIŇ KOGNITIV LINGVISTIKALIQ ÓZGESHELIKLERI

Orazbaev Zaman

QMU janındaǵı 1-sanlı licey oqıtıwshısı

**Annotaciya.** *Bul maqalada naqıl hám maqallardıń kognitivlik lingvistikalıq tárepleri tallanadı. Onda xalıq awızeki dóretiwshiliginin usı janrları milliy sana, mádeniyat hám oy-pikirdi bildiriwdegi ornı sáwlelendirilgen. Naqıl-maqallarda jámlengen túsiniqler, simbolikalıq mániler, kognitivlik metaforalar til hám pikirlew arasındǵı úzliksiz baylanıs ilimiy tiykarda túsindirilgen.*

**Tayanış sózler:** *naqıl, maqal, kognitiv lingvistika, koncepciya, metafora, milliy mádeniyat, til hám oylaw.*

**Annotatsiya.** *Mazkur maqolada naql va maqollarning kognitiv lingvistik jihatları tahlil qilinadi. Unda xalq og‘zaki ijodining mazkur janrlari milliy ong, madaniyat va tafakkurnı ifodalashdagi o‘rni yoritilgan. Maqol va naqlarda mujassam bo‘lgan konseptlar, ramziy ma‘nolar, kognitiv metaforalar hamda til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ilmiy asosda izohlangan.*

**Kalit so‘zlar:** *naql, maqol, kognitiv lingvistika, konsept, metafora, milliy madaniyat, til va tafakkur.*

**Abstract.** *This article analyzes the cognitive-linguistic aspects of proverbs and parables. It reveals the role of these genres of folklore in reflecting national consciousness, culture, and thinking. Concepts, symbolic meanings, and cognitive metaphors embodied in proverbs and parables, as well as the close relationship between language and thought, are scientifically explained.*

**Keywords:** *proverb, parable, cognitive linguistics, concept, metaphor, national culture, language and thought.*

Xalıq awızeki dóretiwshiligi - xalıqtıń ásirler dawamında arttırǵan tájiriyesi, dúnyaqarası, oy-pikiri hám milliy mentalitetiniń kórinisi sıpatında xızmet etedi. Usı jaǵınan naqıl hám maqallar xalıq oy-pikiriniń joqarı jemisi bolıp, olar turmıslıq tájiriye hám qádiriyatlardıń simbolikalıq formada jámlengen kórinisi bolıp esaplanadı. Zamanagóy lingvistikanıń áhmiyetli baǵdarlarınan biri bolǵan kognitiv lingvistika bunday janlardı úyreniwde áhmiyetli teoriyalıq tiykar wazıypasın atqaradı. Sebebi, kognitivlik qatnasta til tek baylanıs quralı emes, al insan sanasında dúnya kórinisin sáwlelendiriwshi, konceptual bilimlerde saqlawshı hám jetkeriwshi sistema sıpatında qaraladı.

Bul maqalada naqıl hám maqallardıń kognitivlik lingvistikalıq analizine sholıw jasaladı. Olarda ańlatılǵan túsiniqler, metaforalar hám milliy-mádeniy qádiriyatlar sáwlelendiriledi.

Kognitiv lingvistika tildi insan oy-pikiri hám sanasınıń jemisi sıpatında úyrenedi. Naqıl hám maqallarda xalıqtıń kúndelikli turmısqa, tábiyatqa, jámiyetke, ádep-ikramlılıq qádiriyatlarga baylanışlı túsiniqleri jámlenedi [5]. Máselen, “Jıllı jıllı sóyleseń jılan ininen

shigadi” maqalida insannin turmishliq iskerligi dawaminda jaqsi soylewdin qanshelli ahmiyetli ekenligi haywanlar menen metaforaliq baylanista sawlelenedi.

Naqillar adette, qisqa gurriin yaki waqiya arqali turmishliq sabaq beredi. Onda insan sanasindagi ruwxiy ham adep-ikramlilik qadiriyaqlar kognitivlik simvollar jardeminde beriledi.

Naqil-maqallar milliy madeniyattin en ahmiyetli tusiniklerin bildiredi. Maselen:

- “Opasızda watan joq” - jamiyet, birlik ham sadıqlıq koncepciyası;
- “Miynet etsen erinbey, toyadı qarnın tilenbey” - miynet, ırısqa ham bereket tusinigi;
- “Ana jurtnı - altın besigin” - ana jurt, Watan ham muqaddeslik koncepciyası.

Naqıl ham maqallarda jeke turmishliq tajiriybe menen bir qatarda, milliy ruwx ham ruwxiy qadiriyaqlar da ulıwmalastırılğan halda sawlelendiriledi.

Naqıl-maqallarda xalıqtın oy-pikiri, dunyaqarası, qadiriyaqlar sisteması tildegi qisqa, biraq mazmunğa bay birliklerde jamlesedi. Bul olardıñ kognitiv kartasın belgileydi. Sol sebepli, til ham oylaw uzliksiz birlikte korilgende, naqıl-maqallar xalıq oy-pikiriniñ ozine tan aynası sıpatında korinedi[1].

Kognitiv lingvistika sheñberinde metafora tiykarğı izertlew obyektlerinen biri bolıp esaplanadı. Sebebi, insan dunyanı kobinese, basqa narse arqalı anlaydı. Naqıl-maqallarda da koplegen metaforalar bar. Atap aytqanda, “omir – joł” “bilim – nur”, “insan – terek” metaforalarınıñ ulıwmalıq mazmunın anlatıwshı naqıl-maqallar qaraqalpaq tilinde jiıı ushırasadı. Bular naqıl-maqallardıñ pragmatikalıq ozgesheliklerin de ozinde sawlelendiredi. Bular xalıqtın oylaw procesindegi tiykarğı simvolliq konceptler bolıp, olar arqalı dunya korinisi qalıplesedi.

Ulıwmalastırıp aytqanda, naqıl ham maqallar xalıqtın kop asirlik tajiriybesi ham kozqarasın sawlelendiretuğın ayyemgi janrlar bolıp esaplanadı. Olardıñ kognitivlik lingvistikalıq analizi bul birliklerde xalıqtın milliy-madeniy koncepciyaları, adep-ikramlilik kozqarasları, simvolliq oy-pikiri jamlengenligin korsetedi. Naqıl-maqallarda koplegen kognitivlik metaforalar ham konceptual strukturalar bar bolıp, olar til ham oylaw qatnasın sawlelendiriwde ahmiyetli derek bolıp xızmet etedi.

### Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Asiljonova Sh. Ingliz va o`zbek maqollarining kognitiv- qiyosiy tahlil qilish nazariyasi. Academic research in educational sciences volume 2, 2021, №5
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. М.: Языки славянской культуры, 2004.
4. Mamatov A. E. Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? Tilshunoslikning dolzarb masalalari: Prof. A.Nurmonov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallari.-Andijon,2012
5. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik.-Jizzax: Sangzor,2006.